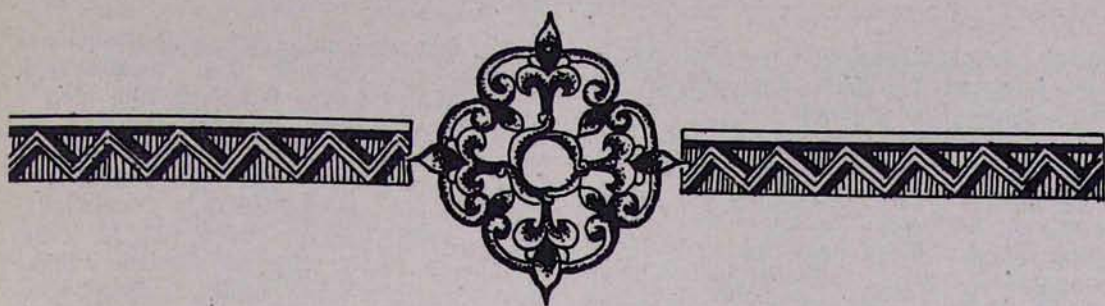

ՅՈՒ. Ա. ԹԱՄԱՆՅԱՆ

ԱԼԱՅԱԶԻ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

Պատմական կառուցվածքներով հարուստ Վայոց ձորը վաղուց ի վեր գրավել է և շարունակում է գրավել հայ պատմական ճարտարապետության հետազոտողների ուշադրությունը:

Այդ կառուցվածքների վերանորոգման աշխատանքների ընդլայնումը, հատկապես Եղեգնաձորի շրջանում, ուր Սեյիմի քարավանատնից և Ամաղուի Նորավանքի վերանորոգումից հետո աշխատանքներ են կազմակերպվել Հարատևսի վանքի գավթում, Արեմիի Սպիտակավորի եկեղեցիների, Թաճահատի վանքի և վերջապես Ալայազի Զորաց տաճարի և Ս. Կարապետ եկեղեցու ուղղությամբ,—վկայում են նրանց նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի մասին:

Ալայազ գյուղը (պատմական Եղեգիս), չափազանց հարուստ լինելով հուշարձաններով, միջնադարի արվեստի և ճարտարապետության պատմության համար բացառիկ նշանակություն է ունեցել և իր կոթողներով ներկայացնում է մի փոքր թանգարան բաց երկնքի տակ:

Այստեղ ամեն քայլափոխին կարող ես հանդիպել կառուցվածքների մնացորդների, խաչքարերի և տապանաքարերի պահպանված ու կիսավեր պատուհիկների և այլ կառուցվածքների բեկորների: Այդ կառուցվածքներից շատ-շատերը մեզ էին հասել կիսավեր, քայքայված վիճակում, ուստի նրանց կյանքի հարատևման հարցը դար-

ձել էր օրակարգի հարց: Մոտ ժամանակներս վերականգնման աշխատանքների շնորհիվ վերջնական կործանումից փրկվեց Զորաց տաճարը: Այս աշխատանքներն ընթացան Ս. Կարապետ եկեղեցու վերականգնման ուղղությամբ և 1976 թվականին ավարտվեցին:

Ս. Կարապետ եկեղեցին գտնվում է գյուղի արևելյան մասում, Զորաց տաճարից արևմուտք, մոտ 250—300 մետր հեռավորության վրա:

Եկեղեցին իր չափերով մեծ չէ: Ուղղանկյուն հատակագծի մեջ տեղավորված է սրահը և արևելյան աբսիդը: Գմբեթակիր կամարները հենվում են աբսիդան եզրող պատերի և երկայնական պատերին կից մույթերի վրա, որոնց վրա վեր է խոյանում կլոր թմբուկով և սրածայր վեղարով գմբեթը: Այսպիսով ստացվում է գմբեթային մի փոքր կառուցվածք: Արևմտյան պատի և մույթերի միջև ստացվում են փոքր տարածություններ, որտեղ տեղադրված են մկրտարանը, հյուսիսային պատի մեջ, և մի փոքր խորշ՝ հարավային պատում:

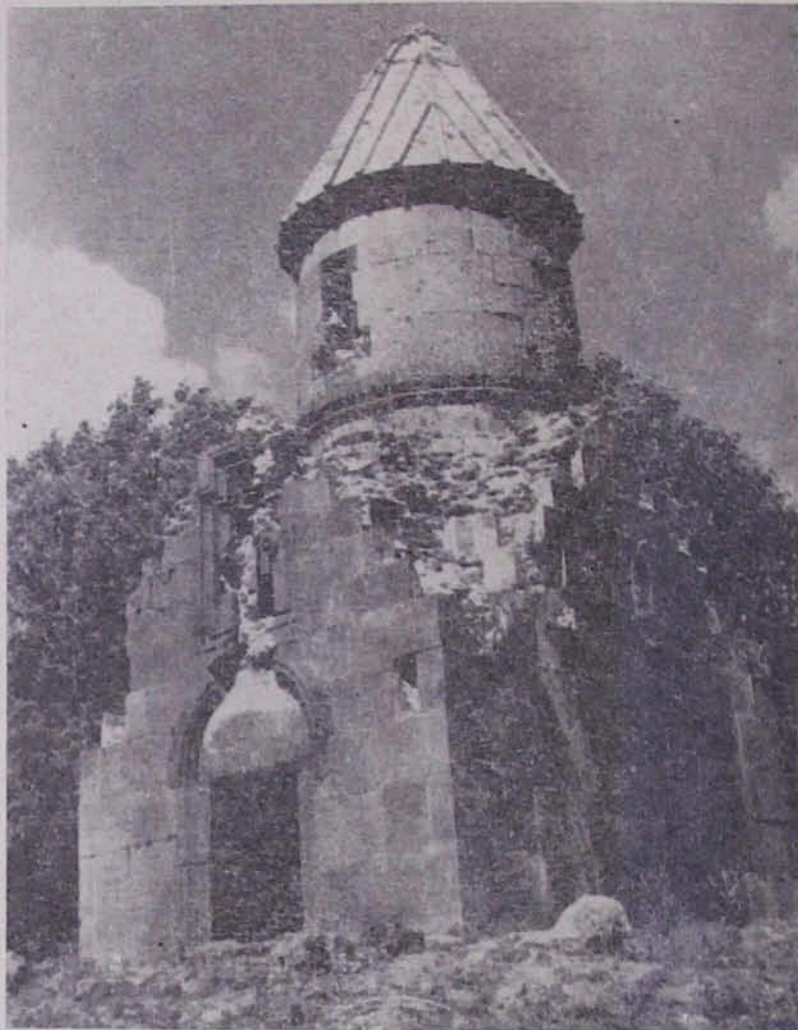
Անցումը գմբեթատակ քառակուսուց դեպի կլոր թմբուկը իրականացված է առաստաղների միջոցով, ներսի հարդարանքը, վերից վար ձգվող կիսապուժները, աբսիդան բոլորող գոտին, ճակատների լուծումը՝ հատկապես արևմտյան պատուհանի երեսկալի հետ միասին, հաստատում են կառուց-

վածքի պատկանելությունը Եղեգիսի ծաղկման երկրորդ շրջանին, հատկապես ԺԳ դարի վերջին քառորդին:

Հատակագծային չափերը մեծ չեն, 5,30 և 6,80-ի վրա, սակայն կառուցվածքների վերապացիկ համաչափությունները նույնպես թույլ են տալիս դասելու նրան ԺԳ դարի վերջում կառուցված հուշարձանների շարքը: Հարավային ճակատի պատուհանի պսակի հիմքում տեղադրված է արեգակի

Մեզ հասած կառուցվածքը հիմնականում կանգուն էր, սակայն նրա ճակատների զգալի մասի քարերը տեղաշարժվել էին, և մի մասն էլ բացակայում էր: Թմբուկը ուժեղ ստորգետնյա հարվածի հետևանքով որոշ չափով ոլորվել էր, և պատուհաններին մոտ գտնվող երեսասպատերը անջատվել էին շաղախից և դուրս փքվել (նկ. № 1, 2):

Վեղարի ծածկի ստորին մասերը բավականին լավ էին պահպանվել, և միայն տու-

Նկար 1. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից առաջ

ժամացույցը՝ թվերի փոխարեն փորագրված տառանշաններով: Իսկ պսակի վերևի մասում քանդակված են երկու օձանման գլուխներ: Արեգակի ժամացույցի վրա փորագրված տառանշանները փաստորեն միակ տառանշաններն են, որոնք պահպանվել են եկեղեցու պատերին:

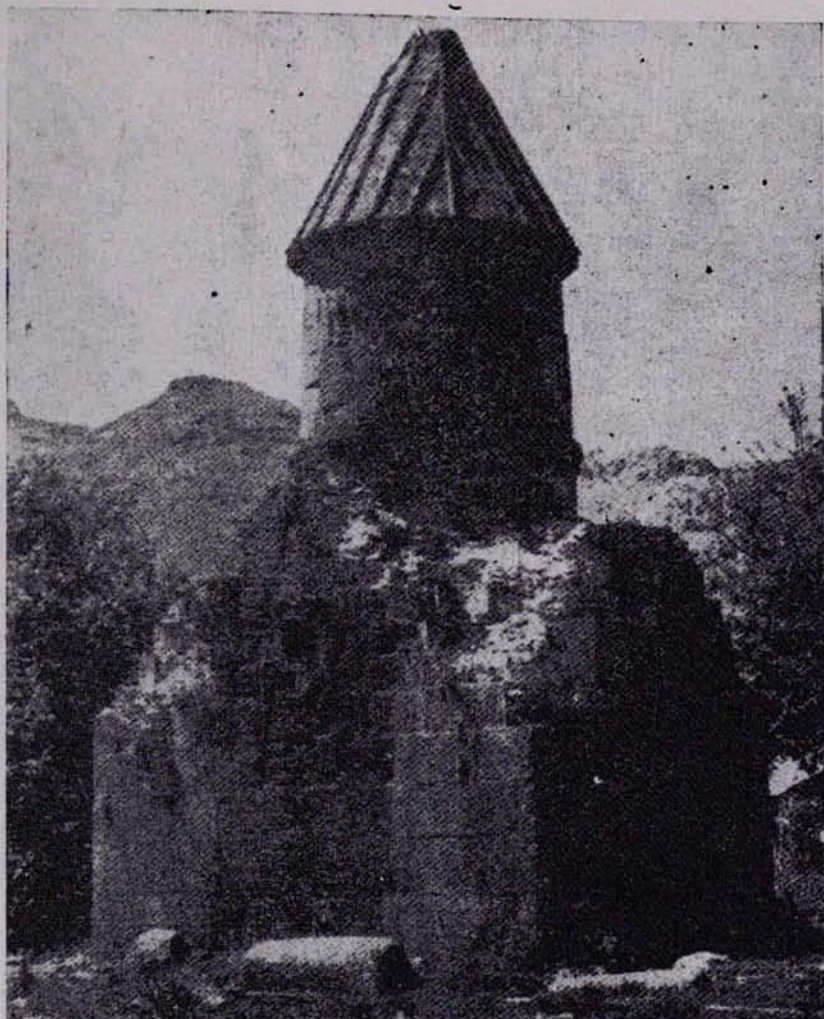
Ժել էր նրա վերին մասը: Ծակտոցների քիվերի և մասամբ երեսասպատերի բացակայության պատճառով թափվել էին տանիքների տալերը և չէին պահպանում կառուցվածքը մթնոլորտային տեղումներից:

Վաղը ընկած բոլոր քարերը հեռացվել էին հուշարձանից և օգտագործվել էին այլ

Ճակատակների համար: Նման երևույթ տեղի էր ունեցել նաև Ջորաջ եկեղեցում: Այստեղ նկատվում է շրջապատի բնակչության ոչ հոգատար վերաբերմունքը դեպի հուշարձանները:

Արևմտյան ճակատի վրա ճշմարվում էին կրաշաղախի մնացորդների հետքեր, որոնք կարող էին մնացած լինել կից կառուցված սրահից կամ զանգակատնից: Սակայն արտաքինից ոչ մի հետք չէր ճշմարվում:

Ճակատներում արտահայտված բոլոր հորիզոնական քիվերը և ուղղաձիգ միջերը վերականգնված են ըստ հուշարձանի վրա պահպանված տվյալների: Արևելյան ճակատի վրա պահպանված մի կտոր քիվի շնորհիվ հնարավոր դարձավ վերականգնել ամբողջ ճակատների քիվերը և ոչ միայն ըստ տրամատի, այլև որոշել նրանց միջերը: Ճակատների թեքությունները որոշվում էին նույնպես ըստ պահպանված հետքերի հյու-

Նկար 2. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից առաջ

Վերանորոգման նախագիծ կազմելիս մենք օգտագործեցինք ճարտարապետներ Ա. Հարությունյանի, Ն. Պապուխյանի և Գ. Տոնոյանի կողմից 1957 թվականին կատարված չափագրությունները, և մեր՝ տեղում կատարված ճշտումներն ու մասնակի չափումները:

սիսային և հարավային ճակատների վրա: Գմբեթային քառակուսիների (տումբաների) վերականգնումը անհրաժեշտություն էր հուշարձանի համար: Դժվար էր որոշել ցածր լանջերի հորիզոնական քիվերի տեղադրման բարձրությունը և նրանց արևելյան ու արևմտյան ճակատներում արտահայտվող

թեքությունները: Այդ հարցի լուծմանը շատ նպաստեց հյուսիսային ճակատի վրա պահպանված երեսապատի մնացորդը, որը հանդիսանում էր անմիջապես քիվի տեղադրման հենարանը: Այսպիսով լուծվեց ցածր լանջերի հորիզոնական քիվերի տեղադրման հիշի հարցը: Նրանց թեքության որոշման հարցը արդեն մեծ դժվարություն չէր ներկայացնում, որովհետև այն սովորաբար զուգահեռ է լինում ճակտոնների քիվերի ուղղությամբ:

Նախագծում ընտրած ուղղությունն իսկ և իսկ համընկավ տեղում երեսապատերի վրա պահպանված կրաշաղախի հետքին: Այսպիսով մեր կոահումները միանգամայն արդարացվեցին:

Թմբուկի երեսապատերի հետ տեղի էր ունեցել հետևյալը. նրանք խարխլվել էին և, անջատվելով շաղախից, դուրս փքվել: Նախագծում այդ հարցերը լուծվեցին մասնակի վերաշարումներով:

Թմբուկի պսակող քիվը և նրա տակ երկու շարք երեսապատերը համարյա չէին ենթարկվել ձևախախտումների, ուստի այդ մասը մնաց նախագծում առանց փոփոխության, և դրա հետ կապված վեղարի տանիքի սալերի ստորին քարերը նույնպես մնացին իրենց տեղում՝ առանց փոփոխության:

Նախագիծը նախատեսում էր միայն լրացնել վեղարի ծածկասալերի վերին մասը՝ տեղադրելով խնձորակի քարը:

Արևմտյան ճակատի պատուհանի երեսակալի հարցը լուծվում էր առանց դժվարությունների, սակայն պատուհանի բացվածքին անմիջապես հպվող մասում տեղադրվում էին ձևավոր քարեր, որոնցից տեղում պահպանվել էր ընդամենը մեկը, իսկ մնացածների հարցը պահանջում էր լրացուցիչ ուսումնասիրություններ: Պահպանվածը հարավային կողմին էր, և նրա հանդիպակացը՝ հյուսիսային կողմինը, ստացվում էր համաձայն համամասնության սկզբունքի, սակայն վերին հատվածի լուծումը պարզ չէր, ուստի նախագծում թողեցինք այդ մասը առանց մանրամասն մշակման տեղադրելով դուրս դրված նոր տաշված քար:

Ներսում սաստիկ քանդվել էին թմբուկի պատուհանների մոտի երեսապատերը, որոնք նախատեսվում էին վերաշարել և նոր քարերով լրացնել պակասող մասերը: Արևելյան կոնխայի և արևմտյան թաղի մեջ առաջացած քանդված մասերը լրացվում էին նոր քարով: Բեմի ձևավոր մասի քարերից պահպանվել էին մի քանիսը: Անհրաժեշտ էր վերականգնել այն՝ լրացնելով

գոյություն ունեցող շրջանակը, և քան բարձրանալու համար տեղադրել աստիճաններ, որոնց տեղը գծագրվում էր:

Նախագծով նախատեսվում էր կատարել ներսի սալահատակումը նոր տաշված քաղալտե սալերից, որովհետև հինգ ոչ մի նմուշ չէր պահպանվել: Մաքրման աշխատանքների շնորհիվ, որոնք շատ քիչ նյութ տվեցին, այնուամենայնիվ պարզվեց արևմտյան կից կառուցվածքի հատակագիծը, որը մի փոքր սրահ էր ներկայացնում՝ կառուցված անմշակ քարերից, և հավանական է, շատ ուշ ժամանակի գործ էր: Այդ սրահի ճարտարապետական արժեքը բարձր չէ, և նա մնաց հենց այն վիճակում, ինչ վիճակում հայտնաբերվել էր: Սակայն այդ սրահի պատի մեջ, արևմտյան մուտքի մոտ, գտնվեց մի քարե քանդակ՝ խոյուծի կերպարանքով:

Այդ քանդակի բուն նշանակությունը մեզ չհաջողվեց պարզել, սակայն դա անվիճելի արվեստի գործ է, և սխալված չենք լինի, եթե առաջարկենք այն տեղափոխել և պահել թանգարանում: Եկեղեցու արևմտյան շքամուտքի մոտ հայտնաբերվել է իրար կողք-կողքի դրված փոքր խաչքարերից պատ, որը տեղադրված է եղել մուտքի շեմից ցած:

Մաքրման աշխատանքների շնորհիվ հայտնաբերվեց ծածկի սալի մի քնկոր, հատկապես քիվի վրա հենվող սալի, որի վրա արված քառորդ շրջան գոգավորությունը միաձուլվում էր քիվին, և չնայած աճում էր վերջինիս ընդհանուր բարձրությունը, սակայն ավելի թեթև էր դիտվում այն:

Այս բոլոր տվյալները եկան լրացնելու մեր կողմից կազմված վերանորոգման նախագիծը, որից հետո հաջորդեցին արդեն շինարարական-վերականգնման աշխատանքները: Աշխատանքների կազմակերպման տեսակետից այստեղ միակ հնարավոր ուղին առաջին հերթին թմբուկի ամրացումն էր, որից հետո միայն հնարավոր կլիներ վերականգնել վեղարի ծածկասալերը և ապա մնացած բոլոր նախատեսված մասերը: Թմբուկը վերաշարվեց մաս-մաս, որը հնարավորություն տվեց անաղարտ մասերին ձեռք չտալ և վերականգնել միայն վնասված մասերը՝ հիմնականում վերաշարելով և պահանջվող տեղերում լրացնելով նոր քարով:

Նշված աշխատանքները ավարտելուց հետո հնարավոր էր ամրացնել արսիդայի կոնխայի և արևմտյան թաղի քարերը և անցնել ճակտոնների երեսապատերի քի-

վերի և, վերջապես, ծածկասալերի իրականացմանը:

Վերաշարվող երեսապատերի քանակը շատ չէր: Դա բացատրվում է նրանով, որ քիչ թե շատ թույլ վիճակում գտնվող քարերը ժամանակի ընթացքում պոկվել և օգտագործվել են այլ նպատակների համար: Ուստի հիմնականում կատարվում էր նոր

Հողին արտաքին թեքություն հաղորդվեց, որը և հանդիսացավ ջրհեռացման միջոցառումը:

Վերանորոգման աշխատանքները կատարում էր Պ. Մարաբյանի քարտաշ-որմնադիրների բրիգադը, ճարտարապետ Ա. Աբրահամյանի մասնագիտական ղեկավարությամբ: Հեղինակային հսկողությունը կա-

Նկար 3. Ս. Կարապետ եկեղեցին վերանորոգումից հետո

քարերի տաշի և շարի աշխատանքը: Նույնը վերաբերվում է հատակի սալերին, որոնք լիովին բացակայում էին:

Հուշարձանի վերանորոգումից հետո կատարվեց պատերի մաքրում ծորած շաղախներից, և իրականացվեց ջրհեռացումը (նկ. № 3):

տարում էին պրոֆեսոր Վ. Հարությունյանը և տողերիս հեղինակը: Տաշելու և շարելու բազալտ քարը հիմնականում տեղափոխվում էր Սիսիանից:

Ջորաց տաճարից և Ս. Կարապետ եկեղեցուց հարավ, ձորի մեջ, թեք լանջի ստորոտի մոտ, հայտնաբերված ճակատակալ

քարը, ծածկված քարձրաքանդակներով, իրենից ներկայացնում է որմնափակ խաչքարերից մի մոնումենտալ կառուցվածքի մնացորդ:

Ս. Բարխուդարյանը այսպես է բնորոշում այդ կառուցվածքը. «որմնափակ զույգ խաչքարեր, մեծ և գեղաքանդակ, շրջափակող բոլոր մասերը քանդված են: Կանգուն խաչքարերը կիսով չափ ծածկված են լանջից սահող հող ու քարով: Տեղում է գտնվում մահ կիսակամար ճակատաքարը. արձանագրության պահպանված մասերից կարելի է շարահարել»:

Արձանագրությունից պարզվում է, որ կառուցվել է 1273 թվականին, Սմբատի իշխանության օրոք:

Այս որմնափակ խաչքարի վերականգնման համար նախատեսվում է կառուցել հեմապատ, որը կարգելակի լանջով հոսող

ջրերի ողողումը, ապա հնարավորին չափով եղած քարերով վերականգնել կառուցվածքը: Ծակատակալ քարը բնկած է իր քանդակագարդ երեսով դեպի վեր և ենթարկվում է բնության ուժերի քայքայիչ ազդեցությանը, որի հետևանքով եղծվել են թե՛ արձանագրության տառերը և թե՛ քանդակագարդերը: Այս աշխատանքները արդեն ձեռնարկված են:

Պատմական հուշարձանների պահպանման Հայկական ընկերության միջոցներով, սկսած 1964 թվականից, վերականգնվել են մեկ տասնյակից ավելի հուշարձաններ:

Այդ փաստը ինքնին խոշոր նշանակություն է ձեռք բերում հատկապես մեր օրերում, երբ դեռ շատ և շատ փոքր ու մեծ պատմական կառուցվածքներ անհամբեր սպասում են իրենց վերականգնմանը:

